

Сонько С.П., Голубкіна О.М. Еколого-економічні ос-нови реформування аграрного сектора України в умовах глобалізації. Кол.моногр. Інноваційно-технологічні аспекти формування сучасного конкурентоспроможного АПК України. /Під ред..д.е.н.,професора Ю.О.Нестерчук.- Умань: Вид.-полігр.центр «Візаві», 2014.- Частина 1.- 260 с.- С.10-14.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сонько С.П. – доктор географічних наук, професор,

Голубкіна О.М. - викладач

Уманський національний університет садівництва

Глобалізація і породжувані нею процеси суттєво впливають на усю економіку України, зокрема на аграрний сектор. Негативні її сторони пов'язані з нерівномірним розподілом зростання світового доходу між різними країнами; економічною, фінансовою та політичною експансією розвинених країн; поглибленням диференціації між країнами за економічним розвитком; тенденціями до зникнення національних особливостей народів та етносів. Економічна система глобалізації передбачає швидку реакцію глобальних ринків на найдешевший ресурс у будь-якій країні з метою його найшвидшого використання з можливим наступним поглинанням. Підкоряючись просторовій моделі «ядро – периферія» глобалізаційні процеси неначе «вимивають» з галузевої структури господарства ті галузі і навіть цілі сектори, які не відповідають уявленням світового економічного менеджменту про Україну – як аграрно-сировинний придаток та досить ємний ринок для «скидання» низькоякісної споживацької продукції¹.

Головним механізмом глобалізації є просторовий перерозподіл мінеральних ресурсів і ресурсів біосфери на користь країн-лідерів глобалізації. За розрахунками Г.Н. Голубева², Нідерланди імпортують з тропіків коренеплоди для худоби, а також їжу і деревину. Фактично використовується закордонна територія в 5,5 разів перевищує площу Нідерландів. І навіть якщо врахувати голландську територію, використовувану для виробництва

¹ Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. Наукова монографія. Київ: Ніка Центр, 2003. -287.

² Голубев Г.Н. Геоэкология и глобальные изменения. //Вестник Моск.ун-та.Сер.5.География.№4.1988.- С.14-28

експортних товарів біологічного походження, то і в цьому випадку виявляється, що ця країна використовує за кордоном територію, вдвічі більшу, ніж її власна.

Найскоріше, аграрний сектор України, а якщо брати ширше – сільська місцевість зі своїми традиціями, типом землекористування і життєвим укладом – вже потрапили до сфери інтересів менеджменту глобалізованої світової економіки. Про це свідчать потужні зовнішньо- і внутрішньо економічні тенденції щодо формування ринку землі, розростання агрохолдингів, збільшення товарності ґрунтовиснажливих сільськогосподарських культур, майже повне знищення вітчизняного тваринництва, та багато інших. Прямим свідченням саме такого прояву глобалізаційних процесів є очікуване у листопаді 2013 року у Вільнюсі підписання угод про асоціацію між Україною та ЄС.

Вже сьогодні прямі наслідки глобалізації відчуються як у сільському господарстві, так і у сільській місцевості – сукупності природних ландшафтів, де одвіку мешкає селянська родина. Одним з найголовніших негативних наслідків вказаних процесів є катастрофічна втрата родючості земель, відсоток гумусу в яких за останні 40 років зменшився з 6-7% на початку 70-х років до 2,5-3% в 2010³, а сьогодні, за даними польових обстежень, та аналізу паспортів окремих полів у господарствах Уманського району – до 1- 1,7%. Вказана тенденція – прямий шлях до утворення бедлендів на місці колись багатючих українських чорноземів. Механізм тут дуже простий – завдяки інтенсифікації землеробства і рослинництва збільшується товарність головних галузей з метою отримання надприбутків, зокрема завдяки експорту зерна, ріпаку, соняшнику⁴. Саме потужним агрохолдингам згодились науково обґрунтовані короткоротаційні сівозміни (без пару і достатніх доз органіки), які забезпечують отримання швидкого прибутку а, натомість, суцільне виснаження ґрунтів.

³ Горшков В.Г. Физические и биологические основы устойчивости жизни./Отв.ред.К.С.Лосев.-М.:ВИНИТИ,1995.-470 с.; Кривда Ю.І., Демиденко В.Г.,Терещенко Н.М., Коваленко Т.В., Калініченко О.М.,ІвасиківЛ.П.,Шапталенко А.П. Баланс елементів живлення і гумусу в землеробстві Черкаської області за 2008рік. Холоддянське,2009.- 35 с.; Лосев К.С. Бюджет антропогенного углерода и роль экосистем в его эмиссии и стоке в глобальном и континентальном масштабах. /Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию. Сборник научных трудов.- Киев, «Академперіодика», 2003.- С.36-41.

⁴ Світличний О.О. Основи ерозіознавства.- Підручник.- Суми, ВТД Університетська книга, 2007.- 345 с.

Але ще більш катастрофічний вплив глобалізація чинить на українське село, демографічна криза у якому – вже давно здійснений факт. Саме сільська громада стала прямим заручником глобалізації, оскільки надінтенсивні технології, впроваджувані агрохолдингами, ведуть до скорочення робочих місць, зокрема у тваринництві, яке за фізіологічними властивостями тварин вимагало цілодобового догляду за ними, а, отже, забезпечувало зайнятість сільського населення. Вітчизняний споживчий ринок та переробники м'яса і молока купують дешевше аргентинське м'ясо, та законсервоване польське голландське, датське молоко, передусім тому, що дешевше.

Непроста вітчизняна історія навчила українського селянина пристосовуватись і до більш важких обставин, і ті, хто залишився в селі, тяжко виживають завдяки використанню місцевих земельних та кормових ресурсів та власної пекельної праці. Але ці люди не зичать такої долі своїм дітям, відправляючи їх до міста на навчання чи роботу, бо до цього спонукає невизначеність власності на землю, яку не можна передати їм у спадок.

Отже, сьогодні відбувається повний занепад сільської місцевості, у якій сільська родина поставлена на межу виживання і веде за суттю натуральне господарство. Напевне, ці кричущі факти стали головною причиною розробки і подальшого обговорення «Концепції Державної програми сталого сільського розвитку України на період до 2025 р»⁵. Власне, критичному аналізу цієї програми, на яку покладаються великі надії і яку передбачається здійснити на тлі потужних глобалізаційних впливів і присвячені авторські пошуки.

1. На нашу думку у «Програмі...» не враховується (або ігнорується) істинна суть словосполучення «сталий розвиток». Найчастіше у вітчизняних документах у термін «сталий» вкладають переважно екологічний зміст. В перекладі ж з англійської сталий (*sustainable*) - *це постійно підтримуваний розвиток, який за умови збільшення населення планети не може бути здійснений інакше як через додаткове споживання усе нових і нових ресурсів*⁶.

⁵ Концепція Державної програми сталого сільського розвитку України на період до 2025 р. (<http://uaan.gov.ua/>)

⁶ Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. Наукова монографія. Київ: Ніка Центр, 2003. -287 с.

Некоректним є також розділення на «сільський» та інший (напевно, «міський») розвиток. Біосфера не терпить такого поділу. Навіть якщо умовно вважати, що у сільській місцевості збереглося більше природних ландшафтів, то все одно рівень їх порушеності настільки високий, що разом з урболандшафтами через виснажливе природокористування створюється непоборний тиск на біосферу. Підтвердженням цього є постійне зниження вмісту гумусу у ґрунтах України – з 10-14% наприкінці XIX століття до 6-8% в останній чверті XX століття, до 3-4% - на початку XXI століття та 1-1,5% зараз⁷.

Шлях до сталості – збереження істинно природних та відновлення антропогенних ландшафтів до рівня «природності». За розрахунками авторитетних учених таких ландшафтів повинно бути в кожній країні не менше 60%⁸. Тільки вони в змозі забезпечити здатність біосфери до самовідтворення або до «сталості». За деякими оцінками в Україні природних ландшафтів залишилось близько 10% від загальної площі території («...стан, близький до притаманного природного, мають ландшафти на площі майже 12,7 відсотка території країни»)⁹.

Наближення до 60% - це важкий, тривалий та тернистий шлях, який для України повинен стати дорожньою картою у напрямку досягнення «сталості». Для його проходження необхідно здійснення наступних невідкладних заходів:

- об'єктивна оцінка стану природної родючості ґрунтів, що знаходяться у сільськогосподарському користуванні;
- вилучення з сільськогосподарського використання тих ґрунтів, кількість гумусу в яких вже менша за 3%;
- створення на основі вилучених ґрунтів об'єктів природно-заповідного фонду з обмеженим режимом природокористування, а в перспективі включення їх до екологічної мережі;

⁷ Голубкіна О.М. Баланс гумусу як важливий показник екологічного стану землеробства (на прикладі Черкаської області). / Екологія: шляхи гармонізації відносин природи і суспільства. Матеріали II міжвузівської конференції. – Умань, УНУС.- С.30-32.

⁸ Горшков В.Г. Физические и биологические основы устойчивости жизни. / Отв. ред. К.С. Лосев.-М.: ВИНТИ, 1995.-470 с.

Лосев К.С. Бюджет антропогенного углерода и роль экосистем в его эмиссии и стоке в глобальном и континентальном масштабах. / Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию. Сборник научных трудов.- Киев, «Академперіодика», 2003.- С.36-41

⁹ Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»

- розробка та здійснення програми альтернативного природокористування на вилучених землях (соціальна інфраструктура, сільський та зелений туризм, культурні та спортивні об'єкти та ін.) з залученням сільських громад, а також малого і середнього бізнесу.

2. Зовсім не розглядаються земельні відносини через які (і лише через них!) можливе відродження українського села. Лише вільна людина може творчо працювати на землі і з оптимізмом дивитись у майбутнє, народжуючи дітей і заповідаючи їм СВОЮ ЗЕМЛЮ і все, що на ній знаходиться. Звідси – головна суть і зміст дрібноземельного селянського господарства і хуторської системи розселення, де *хутори є аналогами природних екотопів людини*. Ця система із високим ступенем строкатості агроландшафтів повторює просторову структуру біосфери і найбільш гармонічно вписується у природні екосистеми. А відносно невелика площа селянського господарства дозволяє посильно і відповідально за ним доглядати, зокрема, забезпечити поля органікою від власного поголів'я худоби. За такої умови підтримка природної родючості ґрунтів – свята справа селянської родини та предмет успадкованого піклування, а «відродження» вітчизняного тваринництва лише справа часу.

Селянське господарство в принципі не повинне бути «високотоварним», бо воно є частиною природної екосистеми і працює у напрямку самозабезпечення або натурального господарства. Саме в такому підході головна еколого-економічна суть категорії «селянське господарство». В той же час саме завдяки таким земельним відносинам воно може бути товарним, як це було при столипінських реформах і після них аж до 1913 року, коли Російська Імперія займала 1 місце у Європі за експортом зерна, яке і виробляли «дрібнотоварні» селянські господарства¹⁰.

Саме такі земельні відносини існували в українському селі до сталінських репресій. Саме у них режим побачив для себе головну загрозу, організувавши голодомор, оскільки вільний хлібороб своєю важкою працею виборює власне право на свою свободу і може годуватись зі своєї землі незалежно від держави.

¹⁰ Сонько С.П., Голубкіна О.М. Кооперація від Чаянова до сьогодення./ «Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин». Ч.2. / Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2012 року. - Умань: Видавець «Сочинський», 2012. 280 с. – С.102-104.

Саме власність на землю, а не оренда позбавить байдужості у відношенні до землі і зробить її природну родючість об'єктом успадкування від батьків до дітей, а, отже, забезпечить як постійне зростання родючості земель, так і безперервну зміну і відтворення поколінь у сільській місцевості. За таких умов логічним і доцільним стає розвиток селянської кооперації саме знизу, «від землі» з беззаперечним правом селянина на ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

3. Для відродження землеробських, духовних, етнографічних традицій, а, отже, демографічної стабільності сільської України пропонується реформувати земельні відносини у таких напрямках:

- враховуючи, що більшість сільських родин вимушені в сучасних економічних умовах тяжко виживати з тієї землі, що є у користуванні селянської родини, треба погодитись з тим беззаперечним фактом, що *в сільській місцевості України вже сформувалось натуральне господарство*, що в цілому не є трагедією, а об'єктивним, еволюційно обумовленим перебігом подій, «підказкою» зверху, якою треба вміло скористатись;

- для уточнення його розмірів і ступеня товарності органам сільськогосподарської статистики здійснити обрахунки бюджетів селянських родин по усьому їх масиву;

- за результатами обрахунків виділити виробничі типи (спеціалізацію) селянських господарств, яка буде найбільш об'єктивною, оскільки максимально враховує місцеві природні і економічні умови;

- на підставі спеціалізації селянських господарств, вивчення типів використання земель у підприємствах різних форм власності та даних з природної родючості земель виконати сільськогосподарське районування території України;

- у кожному сільськогосподарському районі весь масив земель, що знаходяться у використанні, поділити щонайменше на 3 групи:

- 1) землі селянських господарств, на які з часом повинне надаватись право довічної власності з можливістю успадкування (але не продажу,

принаймні, в перші 20-40 років) і на яких державою повинне підтримуватись неприбуткове, натуральне господарство;

2) землі, вилучені із сільськогосподарського обігу через знищення їхньої природної родючості і ті, що мають бути передані у склад природно-заповідного фонду, а, з часом, включені до національної екологічної мережі;

3) землі, які ще не втратили своєї природної родючості і ті, що знаходяться у користуванні сільськогосподарських підприємств різних форм власності.

- для кожної з перелічених груп земель повинна бути розроблена відповідна стратегія природокористування;

- головна умова цієї стратегії – диверсифікація існуючого сільськогосподарського використання земель у бік зменшення інтенсивності, зокрема суттєве зменшення ґрунтовиснажливих культур у сівозмінах, повернення до чистого пару і перелогів, збільшення площі земель під пасовищами і сіножатями; розвиток у сільській місцевості новітніх форм природокористування – сільських зелених садиб, туристичних атракцій, об'єктів зеленого туризму та ін.

У пропонованій «Концепції» не враховується також головне глобалізаційне протиріччя: із збільшенням технічної та енергоозброєності сільського господарства йде масове вивільнення робочих рук, а, отже, занепад сільської місцевості. Уникнути цього можна послідовно дотримуючись пропозицій, запропонованих вище. Зокрема, енергоозброєне сільське господарство лише тоді не буде входити у протиріччя з економічними інтересами сільських громад, коли у сільській місцевості будуть відроджені традиційні форми природокористування та започатковані нові робочі місця у сфері послуг, культурі, освіті. Саме таким шляхом йдуть європейські країни, але в той же час, підкоряючись глобалізаційному менеджменту переносять

еколого-економічний тиск товарного сільського господарства на ще невиснажені екосистеми інших країн¹¹.

І, найголовніше. Треба зрозуміти, що заклики «збільшити фінансування», «підвищити ефективність», «забезпечити економічну базу», «збільшити випуск», «зберегти довкілля», «сприяти підвищенню рівня зайнятості», «збалансувати потреби», «залучити кредитні ресурси», «підвищити родючість ґрунтів», «підвищити конкурентоспроможність продукції сільського господарства» та багато інших, наведених в «Програмі...» до тих пір будуть порожнім словоблуддям допоки не будуть розкриті головні причини і механізми через які дійсно можливе відродження українського села.

¹¹ Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. Наукова монографія. Київ: Ніка Центр, 2003. - 287 с.